RAQAMLI RIVOJLANISH MUHITIDA UMUMTA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARI

Xushvaktov Babur Muxitdinovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23522110

Annotatsiya.
Kalit so‘zlar: *harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, tashkiliy shakl, tarbiya metodi, didaktik vosita, tarixiy xotira, fuqarolik mas’uliyati, refleksiya.*
Аннотация. *В статье теоретически анализируются формы, методы и средства военно-патриотического воспитания учащихся общеобразовательных школ. Форма определяется как организация участников, времени и места, метод — как способ педагогической деятельности, средство — как её дидактическая опора. Предлагается связывать урок, тематическую встречу, музейное занятие и проектное занятие с анализом источников, диалогом, проектированием и рефлексией. Две таблицы раскрывают эти сочетания и критерии наблюдения за индивидуальными действиями. Уточняется содержание уважения к миру, исторической памяти, закону и общественно полезной деятельности. Предложения учитывают возрастные особенности, доступность заданий и равные возможности участия; их эмпирическая эффективность не проверялась.*
Ключевые слова: *военно-патриотическое воспитание, организационная форма, метод воспитания, дидактическое средство, историческая память, гражданская ответственность, рефлексия.*

Kirish. Umumta’lim maktabida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi Vatan tinchligi va xavfsizligini qadrlash, tarixiy xotiraga hurmat, burchni anglash hamda qonun doirasida jamiyat manfaatiga xizmat qilish bilan bog‘liq. Bu mazmun o‘quvchining yoshiga mos bilim, asoslangan munosabat va mas’uliyatli harakatda ifodalanishi kerak. Tadbir nomi yoki ishtirokchilar soni uning pedagogik vazifasini yetarlicha ochib bermaydi. O‘quvchi nimani o‘rganishi, qanday qaror qabul qilishi va qaysi ishni bajarishi oldindan aniqlashtiriladi.

Mavzuning tarixiy normativ kontekstiga 2022-yilda qabul qilingan PF-60-son Farmon kiradi [1]. Milliy tarbiya [2] va oila ma’naviyati [3] mavzulari ushbu masalaning milliy hamda oilaviy tarbiya bilan aloqadorligini ko‘rsatadi. Mazkur maqolaning maqsadi dars va darsdan tashqari faoliyatdagi shakl, metod hamda vositalarni vazifasiga ko‘ra farqlash va ularni individual o‘quv harakati bilan bog‘lashdir. Muallif taklifi tarixiy manbani anglashdan jamiyatga foydali ishni rejalashtirish va bajarishga o‘tishni nazarda tutadi.

Mavzuga oid amaldagi normativ tayanch sifatida Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son qarori bilan tasdiqlangan Konsepsiya olinadi. Uning 14-bandida tarbiyalash usullari, 15-bandida tashkiliy shakllar, 16-bandida yosh bosqichlari yoritilgan [6; 1-ilova, 14–16-bandlar]. Hujjat tinchlikni asrash va

fuqarolik burchini anglashni tarbiyaviy mazmun bilan bog‘laydi [6; 1-ilova, 4, 7-bandlar]. Mazkur normativ yo‘nalishlar maqoladagi metodik taklifning kontekstini belgilaydi; taklifning samaradorligi uchun empirik dalil vazifasini bajarmaydi.

Tadqiqot yondashuvi va tushunchalar

Maqola ilmiy manbalar tahlili, tushunchalarni qiyoslash va pedagogik vaziyatlarni modellashtirishga asoslangan nazariy ishdir. Tajriba guruhlari, respondentlar yoki statistik natijalar keltirilmaydi. Tahlilda uch savol qo‘llanadi: faoliyat kimlar bilan, qachon va qayerda tashkil etiladi; maqsadga qanday pedagogik harakatlar orqali erishish ko‘zda tutiladi; bu harakatlarga qaysi materiallar tayanch bo‘ladi? Jadvallardagi uyg‘unliklar ushbu savollarga javob beradigan mualliflik taklifidir.

Tarbiya shakli ishtirokchilar tarkibi, vaqt va joy bilan belgilanadigan tashkiliy tuzilishdir. Metod o‘qituvchi va o‘quvchining mazmunni o‘rganish, muhokama qilish, rejalashtirish yoki baholash harakatlari yo‘lini ifodalaydi. Vosita metodni qo‘llashga xizmat qiluvchi manba, savol, reja yoki qayd materialidir. Masalan, loyiha mashg‘uloti guruhning kelishilgan vaqtda ishlash shakli; loyihalash esa muammoni aniqlash, maqsad va vazifalarni belgilash metodi; topshiriq rejasi shu metodning vositasidir.

Bir shaklda bir necha metod qo‘llanishi, bitta vosita esa turli shakllarda ishlatilishi mumkin. Shuning uchun uch tushuncha parallel nomlar ro‘yxati sifatida berilmaydi. Ularning bog‘lanishi tarbiyaviy maqsad, bajariladigan topshiriq va kutiladigan individual dalil orqali asoslanadi. O‘quvchining tinchlik haqidagi fikri bilan tarixiy hujjatni tahlil qilishi yoki kelishilgan vazifani bajarishi alohida qayd etiladi. Shu farq umumiy munosabatni muayyan harakat bilan aralashtirmaslikka xizmat qiladi.

Normativ hujjatdagi faoliyat turlari dasturiy vazifalarni qamrab oladi. Ushbu maqoladagi shakl, metod va vosita farqi esa mashg‘ulotni topshiriq darajasida loyihalash uchun qo‘llanadigan ishchi pedagogik talqindir. Masalan, savol-javob uchun tashkil etilgan uchrashuv shakl bo‘lsa, shu uchrashuv ichidagi dalilni aniqlashtiruvchi muloqot metod sifatida ko‘riladi. Savollar yozilgan kartochka vosita vazifasini bajaradi. Normativ yo‘nalishlarga tayangan holda topshiriqning tashkiliy va didaktik jihatlari shu tarzda alohida aniqlashtiriladi.

Hamkorlikning ilmiy tayanchlari

Epstein maktab, oila va jamoa hamkorligida o‘quvchini markaziy ishtirokchi sifatida ko‘radi; muloqot, uyda o‘rganish, qaror qabul qilish va jamoa bilan hamkorlikni turli yo‘nalishlarda tavsiflaydi [4]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, maktab topshiriqni pedagogik jihatdan tayyorlashi, oila mavjud xotira yoki materialni taqdim etishi, muzey esa tarixiy manbaning kelib chiqishini tushuntirishi mumkin. Mazkur vazifalar taqsimoti mahalliy sharoitga moslashtiriladigan muallif talqinidir.

Celio va hammualliflarning jamoaga foydali faoliyatni o‘rganish bilan birlashtiruvchi dasturlar haqidagi meta-tahlilida o‘quv mazmuni bilan bog‘lanish, o‘quvchi fikri, jamoa ishtiroki va refleksiyaga oid tavsiyalar muhokama qilingan [5; 173-b.]. Ushbu dalil tarbiyaviy loyiha mazmuni va bajarilgan ishni birgalikda ko‘rib chiqishga tayanch bo‘ladi. U O‘zbekiston maktablaridagi harbiy-vatanparvarlik loyihasining samaradorligini yoki alohida metodning sababiy ta’sirini tasdiqlamaydi. Mahalliy qo‘llash sharoiti mustaqil tekshirilishi kerak.

Dars shaklida sinf o‘quvchilari belgilangan jadval asosida sinfxonada ishlaydi. Tarix yoki “Tarbiya” darsida Vatan himoyasi, tinch hayotning qadri va fuqarolik burchi tegishli o‘quv mazmuni doirasida muhokama qilinadi. Pedagog qisqa tarixiy manbani taqdim etib, fakt, muallif talqini va o‘quvchining munosabatini farqlashni so‘raydi. Yakuniy dalil har bir o‘quvchining manbaga tayangan izohi bo‘ladi; guruhning umumiy javobi individual tushunishni to‘liq ko‘rsatmaydi.

Mavzuli uchrashuvda sinf va taklif etilgan mutaxassis oldindan kelishilgan vaqtda maktabda muloqot qiladi. Harbiy xizmatchi bilan suhbatda xizmatga vijdonan munosabat, kasbiy bilim, intizom, qonunga rioya qilish va tinchlikni asrash mas’uliyati yoritilishi mumkin. Pedagog savollarni maqsadga muvofiq tayyorlaydi, o‘quvchi esa javobdagi muayyan misolni o‘zining maktabdagi vazifasi bilan bog‘laydi. Shaxsiy namuna suhbat mazmuni va keyingi tahlil orqali tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Muzey darsi maktab pedagogi va muzey mutaxassisi hamkorligida, oldindan belgilangan vaqtda muzeyda tashkil etiladi. O‘quvchi eksponat nomi, yaratilgan davri va kelib chiqishini o‘rganadi, uning qanday ma’lumot bera olishini izohlaydi. Loyiha mashg‘ulotida esa kichik guruh maktab yoki hamkor muassasada umumiy mahsulot ustida ishlaydi. Masalan, tinchlik va tarixiy xotiraga bag‘ishlangan axborot varag‘ini tayyorlashda har bir ishtirokchining manba tekshirish, matn yozish yoki qayta ko‘rib chiqish vazifasi belgilanadi.

1-jadval.

Shakl, metod va vositalarni individual o‘quv harakati bilan bog‘lash

Shakl va tashkil etish	Metod	Vosita	Individual harakat
Dars: sinf; jadval vaqti; sinfxona	Manba tahlili; refleksiya	Manbalar jildi; savol kartochkasi	Faktni talqindan ajratadi; tinchlik qadri haqida dalilli izoh beradi
Mavzuli uchrashuv: sinf va mutaxassis; kelishilgan vaqt; maktab	Muloqot; vaziyat tahlili	Savol kartochkasi; suhbat qaydi	Savol beradi; xizmatdagi mas’uliyatni misol bilan tushuntiradi
Muzey darsi: guruh va muzey mutaxassisi; tashrif vaqti; muzey	Manba tahlili; muloqot	Eksponat ma’lumoti; kuzatuv varag‘i	Manbaning kelib chiqishi va dalil imkoniyatini izohlaydi

Loyiha mashg‘uloti: kichik guruh; kelishilgan vaqt; maktab	Loyihalash; refleksiya	Topshiriq rejasi; portfolio	O‘z vazifasini bajaradi; jamiyatga foydasi va tuzatishni asoslaydi

Birinchi jadval rejalashtirishdagi metodik uyg‘unlikni ko‘rsatadi. Shaklni tanlashda o‘quvchi yoshi, manbaning murakkabligi, mavjud vaqt va hamkorning imkoniyati hisobga olinadi. Muzeyga borish imkoni bo‘lmasa, manba nusxalari bilan maktabdagi mashg‘ulot tashkil etilishi mumkin; bu holda shakl va topshiriq shunga muvofiq qayta belgilanadi. Faoliyatning pedagogik qiymati topshiriq mazmuni va o‘quvchining bajaradigan ishiga bog‘lanadi.

Manba tahlilida o‘quvchi hujjat, surat, eksponat tavsifi yoki suhbat qaydining muallifi, davri va mazmunini aniqlaydi. Keyin qaysi fikr bevosita manbaga tayanganini, qaysi xulosa qo‘shimcha dalil talab qilishini belgilaydi. Masalan, tarixiy surat kishilarning kiyimi yoki tadbir joyi haqida ma’lumot berishi mumkin, lekin ularning ichki niyatini to‘liq ko‘rsatmaydi. Tarixiy xotiraga hurmat ma’lumotni tekshirish va noma’lum jihatni ochiq ko‘rsatishda namoyon bo‘ladi.

Muloqot metodida savol, javob va aniqlashtirish tarbiyaviy vazifaga yo‘naltiriladi. O‘quvchi “Xizmatdagi mas’uliyat qanday kundalik harakatda ko‘rinadi?” yoki “Qonunga rioya qilish jamoa ishonchiga qanday aloqador?” kabi savollar beradi. Pedagog javobni tayyor shior bilan almashtirmay, uning mazmunini misol orqali aniqlashtirishga ko‘maklashadi. Turli fikrlar hurmat bilan tinglanadi; mutaxassisning fikri tarixiy fakt haqidagi da’vo bo‘lsa, tegishli manba bilan tekshirish zarurati saqlanadi.

Loyihalash metodida o‘quvchilar mahalliy ehtiyojni aniqlash, maqsad belgilash, vazifalarni taqsimlash, material tanlash va muddatni kelishish bosqichlarida qatnashadi. Tarixiy joy haqidagi qisqa ma’lumotni tushunarli taqdim etish yoki xotira burchagidagi materiallarni tartiblash shu yo‘nalishdagi topshiriq bo‘lishi mumkin. Reja kimga foyda keltirishi va qaysi mahsulot bilan yakunlanishini ko‘rsatadi. Har bir o‘quvchi o‘z vazifasini tushuntiradi; guruh sardorining bayonoti barcha ishtirokchilarning qarori o‘rnini bosmaydi.

Tahlil qilinadigan vaziyatda harbiy-vatanparvarlik mazmuni aniq ko‘rinishi zarur. Harbiy xizmatdagi va’daga sodiqlik misoli mas’uliyat va intizomni, tarixiy xotirani saqlash misoli merosga hurmatni, tinchlik haqidagi manba esa xavfsiz hayotning ijtimoiy qadrini muhokama qilishga asos bo‘ladi. O‘quvchidan tanlangan qadriyatning oila, maktab yoki mahalla hayotidagi ifodasini ko‘rsatish so‘raladi. Misolning tarixiy sharoiti bilan bugungi kundalik vazifa farqlanadi; o‘tmishdagi voqeadan hozirgi harakatga o‘tish izohlanadi.

Refleksiya bajarilgan harakatni maqsad va dalil bilan qiyoslashga xizmat qiladi. “Qaysi ma’lumotni tekshirdim?”, “Mening vazifam umumiy ishga qanday

hissa qo‘shdi?” va “Qaysi joyni tuzatish kerak?” savollari qo‘llanishi mumkin. O‘quvchi natijani qisqa og‘zaki izoh yoki yozma qayd orqali tushuntiradi. Pedagog umumiy maqtovdan tashqari bajarilgan ish va zarur tuzatish haqida aniq qayta aloqa beradi. Refleksiv javobning uzunligi qadriyatning ichki qabul qilinganini o‘z-o‘zidan ko‘rsatmaydi.

Manbalar jildi tekshirilgan matn, surat yoki eksponat ma’lumotini kelib chiqishi bilan birga jamlaydi. Savol kartochkasi tahlil va muloqot yo‘nalishini eslatadi. Topshiriq rejasida vazifa, mas’ul ishtirokchi, muddat va zarur ko‘mak ko‘rsatiladi. Kuzatuv varag‘i muayyan harakatni qayd etishga, portfolio esa manba tahlili, tayyorlangan mahsulot va tuzatishlarni birlashtirishga xizmat qiladi. Bu vositalar o‘quvchining o‘rniga xulosa chiqarmaydi; mustaqil ishni bajarish uchun tayanch beradi.

Vosita mazmuni o‘quvchilarning tayyorgarligiga moslashtiriladi. Boshlang‘ich sinfda qisqa matn, sodda savol va aniq kundalik vazifa; yuqori sinflarda bir necha manbani qiyoslash hamda muqobil qarorni asoslash taklif etilishi mumkin. Og‘zaki javob, yozma izoh yoki materialni tartiblash orqali mazmunan teng ishtirok yo‘llari taqdim etiladi. Oilaviy arxiv yoki shaxsiy qurilmaning mavjudligi topshiriqning sharti qilib qo‘yilmaydi; maktab zarur materialni beradi. Portfolio uchun faqat vazifaga tegishli ma’lumot olinadi.

Rejalashtirishda pedagog vosita va topshiriqning mosligini uch jihatdan ko‘rib chiqishi mumkin: material maqsadni tushunishga yordam beradimi; har bir o‘quvchi bajaradigan harakat belgilanganmi; natijani ko‘rsatadigan dalil olish mumkinmi? Masalan, videoni ko‘rishdan keyin tinch hayotni asrashga oid fikrni manba bilan izohlash topshiriladi. Faqat tomoshani tashkil etish individual tahlilni kuzatish uchun yetarli sharoit bermaydi. Shuning uchun vosita tanlovi keyingi savol va topshiriq bilan birga rejalashtiriladi.

Amaliy model sifatida “Mahallamiz tarixiy xotirasi va tinch hayot qadri” mavzusidagi loyiha taklif etiladi. Darsda o‘quvchilar tarixiy manbani tahlil qiladi, mavzuli uchrashuvda xizmat va fuqarolik burchi haqida savol beradi, muzey darsida manbaning kelib chiqishini tekshiradi. Loyiha mashg‘ulotida olingan ma’lumotdan maktab axborot burchagi uchun izohli varaq tayyorlanadi. Har bir bosqichga aniq vazifa beriladi; zarur hamkor yoki manba mavjud bo‘lmasa, reja shu imkoniyatga moslashtiriladi.

Bir o‘quvchi surat haqidagi ma’lumotni tekshiradi, boshqasi matndagi fakt va talqinni ajratadi, uchinchisi foydalanilgan manbalar ro‘yxatini tartiblaydi. Har bir ishtirokchi ishini qisqa izoh bilan taqdim etib, pedagogning qayta aloqasi asosida tuzatish kiritadi. Umumiy mahsulotda manba ko‘rsatilishi va tinch hayotning jamoa manfaatiga aloqasi tushuntirilishi ko‘zda tutiladi. Mazkur misol nazariy rejalashtirish modeli bo‘lib, amalda o‘tkazilgan tajriba yoki erishilgan natija haqidagi hisobot emas.

Kuzatishda tadbirning tashkil etilishi bilan o‘quvchining harakati farqlanadi. Qatnashuvchilar soni qamrovni, mahsulotlar soni esa bajarilgan umumiy ish hajmini tavsiflaydi. Tarbiyaviy mazmunni aniqlashtirish uchun manbaga tayangan javob, asoslangan qaror, individual vazifaning bajarilishi va tuzatish qaydi kerak. Ikkinchi jadvaldagi mezonlar muayyan topshiriqni tavsiflashga mo‘ljallangan. Ular shaxsning vatanparvarlik darajasini to‘liq o‘lchovchi standartlashtirilgan diagnostika vositasi hisoblanmaydi.

2-jadval.

Harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi o‘quv harakatini kuzatish mezonlari

Mezon	**Individual dalil**	**Talqin chegarasi**
Tarixiy manbani anglash	Kelib chiqishni ko‘rsatadi; fakt va talqinni ajratadi	Yodlangan sana mustaqil tahlilni bildirmaydi
Tinchlik va burchni asoslash	Qadriyatni muayyan vaziyat va jamiyat manfaati bilan izohlaydi	Tantanali ibora ichki munosabatni tasdiqlamaydi
Mas’uliyatli vazifani bajarish	Kelishilgan ishni tugatadi; to‘siq haqida xabar beradi	Guruh mahsuloti individual hissani to‘liq ko‘rsatmaydi
Hamkorlikda harakat qilish	Sherik fikrini tinglaydi; o‘z vazifasini kelishadi	Ko‘p gapirish hamkorlikning yagona belgisi emas
Refleksiya va tuzatish	Dalil asosida kamchilikni ko‘rsatadi; ishini qayta ko‘radi	Bir javob barqaror xulq haqida xulosa bermaydi

Pedagog dalilni topshiriq, vaqt va ko‘mak hajmi bilan birga qayd etadi. Harakatni kuzatish imkoniyati bo‘lmasa, bu holat past natija deb belgilanmaydi. O‘quvchining takroriy ishlaridagi o‘zgarish muhokama qilinadi, ammo oilalar yoki bolalar ommaviy toifalarga ajratilmaydi. Kelgusidagi empirik tekshiruvda mezonlarning tushunarliligi, turli kuzatuvchilar qaydlarining mosligi va topshiriqlarning bajarish imkoniyati o‘rganilishi kerak. Sababiy samaradorlik xulosasi uchun taqqoslash sharoiti hamda boshqa ta’sirlar hisobga olinishi zarur.

Xulosa, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini rejalashtirishda shakl ishtirokchilar, vaqt va joyni tartibga soladi, metod o‘quv harakatining yo‘lini belgilaydi, vosita esa unga mazmuniy tayanch beradi. Dars, mavzuli uchrashuv, muzey darsi va loyiha mashg‘ulotining tahlil, muloqot, loyihalash hamda refleksiya bilan bog‘lanishi ikki jadvalda ifodalandi. Ushbu taklifda tinchlikni qadrlash, tarixiy xotiraga hurmat, burch va jamiyat manfaatiga xizmat qilish har bir o‘quvchining aniq vazifasi orqali yoritiladi.

Amaliyot uchun manbani tekshirish, qadriyatni misol bilan asoslash, vazifani bajarish va ishni tuzatish dalillarini birgalikda kuzatish tavsiya etiladi. Faoliyat mazmuni o‘quvchi yoshiga, mavjud resurs va ko‘makka moslashtiriladi. Maqolada taklif etilgan uyg‘unlik tayyor diagnostik model yoki samaradorligi isbotlangan texnologiya sifatida taqdim etilmaydi. Uning mahalliy pedagogik qiymatini aniqlash uchun keyingi tadqiqotlarda qo‘llash sifati, individual harakatning davomiyligi va mezonlarning ishonchliligi tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. – URL: https://lex.uz/docs/-5841063
2. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. – URL: https://library.dtpi.uz/uz/adabiyot/milliy-tarbiya
3. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999. – URL: https://akbt.tkti.uz/uz/books/6617
4. Epstein J. L. School/Family/Community Partnerships: Caring for the Children We Share // Phi Delta Kappan. – 2010. – Vol. 92, No. 3. – P. 81–96. – DOI: 10.1177/003172171009200326
5. Celio C. I., Durlak J., Dymnicki A. A Meta-Analysis of the Impact of Service-Learning on Students // Journal of Experiential Education. – 2011. – Vol. 34, No. 2. – P. 164–181. – DOI: 10.1177/105382591103400205
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 1-ilova: 2023–2027-yillarda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish konsepsiyasi. – URL: https://lex.uz/docs/-6518238